

Μνήμων

Τόμ. 35, Αρ. 35 (2016)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΛΙΟΠΗ ΠΑΓΑΗ, Φλωρεντία: από τις ολιγαρχικές οικογένειες στους «Τραπεζίτες του Θεού» ● ΑΓΑΛΙΑ ΚΑΣΔΑΓΑΗ, Λόγος περί νοταριακών και μια ανάγνωση διαθρησκόν του 16ου αιώνα από την Κρήτη ● ΑΝΓ. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ, Νησιωτικότητα και τοπική εξουσία στην οθωμανική Κύπρο ● Χρ. ΛΟΥΚΟΣ, Νέα στοιχεία για την ελληνική τυπογραφία της περιόδου 1828-1832 ● ΕΙΣΣΕΛΒΕΤ ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ, Η αναζήτηση της εθνικής ταυτότητας στον Τύπο και τη λογοτεχνία της οθωμανικής περιόδου ● Δ. ΜΑΛΕΣΗΣ, Ο «εθνικός λόγος» τη δεκαετία του 1870 στην εφημερίδα *Εύβοια* του Γ. Φιλάρτου ● Μ. ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ, Χειρόγραφα του Ι. Ουάμπου στο Αναγνωστήριο της Αγιάσου ● ΧΡΥΣΑ ΜΑΡΙΝΟΥ, Τα έργα *The Tunnel* και *Deadlock* της Ντ. Μ. Ρίτσαρντσον ως άλλο αργείο ● ΕΥΓΕΝΙΑ ΑΔΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, Πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις του γλωσσικού ζητήματος στην Κωνσταντινούπολη ● ΛΗΔΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Οι μηχανικοί στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου ● ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΚΟΝΔΥΛΗΣ, Μεταπολεμική αστική ανάπτυξη και ονομασθεσία οδών και πλατειών ● ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΝΤΑΝΙΚΑ, Η ανάγνωση για διεργαγμένα στον μουσουλμανικό πληθυσμό της Λαρίσας (1882-1898)

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Αναγνώσιμο του Έλληνα, Ελληνική Νομαρχία*

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΘΩΔΩΡΟΣ ΘΩΔΩΡΟΥ, Οι χαμένες επιστολές του Κωνσταντίνου Σταμάτη προς τον Παναγιώτη Κοδρικά (1788-1794)

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ, «Μνημονικοί νόμοι» και ιστορικοί. Η ευρωπαϊκή εμπειρία ● ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΠΟΥΡΝΑΖΟΣ, Η ιστορία, ο ιστορικός και ο δικαστής

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΕΙΣ

Χρ. Λούκος, Τ. Ε. Σιλαβενίτης, Κ. Λάππας, Ε. Γαλούρη, Γ. Κόκοινας, Σπ. Δημανόπουλος, Χρ. Αγγριαντώνη, Μ. Φέστας, Δ. Κουσουρής, Α. Μ. Σιγάνη, Μ. Χρ. Χατζηγιάννου, Χρ. Χατζηιωσήφ

35

ΑΘΗΝΑ 2016

ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1828-1832 ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗ ΙΩ. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ ΜΕ ΤΟΝ ΟΙΚΟ FIRMIN DIDOT FRÈRES

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.20054](https://doi.org/10.12681/mnimon.20054)

Copyright © 2019, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΟΥΚΟΣ Χ. (2019). ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1828-1832 ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗ ΙΩ. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ ΜΕ ΤΟΝ ΟΙΚΟ FIRMIN DIDOT FRÈRES. *Μνήμων*, 35(35), 91-106. <https://doi.org/10.12681/mnimon.20054>

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ
ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1828-1832

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗ ΙΩ. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ
ΜΕ ΤΟΝ ΟΙΚΟ FIRMIN DIDOT FRÈRES

Μελετώντας το προσωπικό αρχείο του Ιω. Καποδίστρια, στο ερευνητικό πρόγραμμα «Ψηφιακό Αρχείο Καποδίστρια», εντόπισα μια αλληλογραφία του με τον τυπογραφικό οίκο Firmin Didot Frères, η οποία μας παρέχει νέα στοιχεία για το πώς εξοπλίστηκε η Κυβερνητική Τυπογραφία στην καποδιστριακή περίοδο. Το καλοκαίρι του 1829, αμέσως μετά την Δ' Εθνοσυνέλευση του Άργους, ο Κυβερνήτης ζητά από τον Ambroise Firmin Didot να στείλει όσο το δυνατόν γρηγορότερα το τυπογραφικό υλικό που αναγράφεται σε επισυναπτόμενο στην επιστολή πίνακα και αναφέρει με ποιον τρόπο θα εξοφληθεί το σχετικό κόστος.¹ Ο πίνακας, που είναι έντυπος στα γαλλικά, είχε συνταχθεί από τον Γεώργιο Αποστολίδη, διευθυντή τότε της Κυβερνητικής Τυπογραφίας. Περιέχει αναλυτικά ένα πλήθος τυπογραφικών αναγκών που, καλυπτόμενες, θα συγκροτούσαν ένα τυπογραφείο που θα πρόσφερε με ποιοτικές αξιώσεις ένα ευρύτερο φάσμα εργασιών:

Πρόκειται για τυπογραφικά στοιχεία, ελληνικά και λατινικά, διαφόρων μεγεθών και κατηγοριών. Σε ορισμένες περιπτώσεις το σχετικό αίτημα είναι σαφέστερο: «χαρακτήρες ελληνικοί 18 στιγμών της ωραίας έκδοσης του Τυρταίου, και λατινικά 18 πάλι στιγμών αλλά με τον ίδιο οφθαλμό και το ίδιο σώμα με τα ελληνικά». Ζητούνται επίσης κεφαλαία για τίτλους, κοσμήματα, βινιέτες (vignettes), κάποια κοσμήματα με τον φοίνικα χαραγμένο (το κυβερνητικό έμβλημα), κάσες και στοιχεία για κείμενα μαθηματικά: επίσης πολλές τυπογραφικές κάσες διαφόρων κατηγοριών για ελληνικά και γαλλικά στοιχεία, συνθετήρια διαφόρων μεγεθών, σελιδοθέτες, λαβίδες για διορθώσεις (τα γνωστά τσιμπίδια), μελάνια

---

1. Ι. Καποδίστριας (Αίγινα) προς Ambroise Firmin Didot (Παρίσι), 30 Αυγ./11 Σεπτ. 1829, σχέδιο, γαλλικά: ΓΑΚ-Αρχεία Κέρκυρας, Αρχείο Καποδίστρια, Εξερχόμενα, φακ. 73.

κλπ. Επί πλέον δύο πιεστήρια μεταλλικά τύπου Stanhope νέα και πολύ σταθερά και δύο από ξύλο, με τα σχετικά εξαρτήματα. Αν ο Didot κρίνει ότι τα αμερικανικά πιεστήρια είναι πιο σταθερά, να επιλέξει ένα τέτοιο.

Στο τέλος του πίνακα και πριν το όνομα του Αποστολίδη εν είδει υπογραφής σημειώνεται: «από τον μαθητή σας».² Ο Αποστολίδης είχε μαθητεύσει κοντά στους Didot και οι γνώσεις που απέκτησε φαίνονται εύλογα στα δεδομένα του πίνακα.

Το μεγαλύτερο τμήμα του τυπογραφικού υλικού που παραγγέλθηκε στους Didot στάλθηκε τον Απρίλιο του 1830. Η καθυστέρηση οφειλόταν, όπως ανέφερε στη σχετική επιστολή του ο Ambroise Firmin Didot, στο ότι οι ελληνικοί χαρακτήρες λόγω των τόνων απαιτούν χρόνο για να κατασκευαστούν. Αργότερα θα έστειλε και τους 1000 πίνακες για την αλληλοδιδασκτική, των οποίων τα έξοδα εκτύπωσης θα κάλυπτε το φιλελληνικό κομιτάτο του Παρισιού. Το υλικό, 37 κιβώτια που περιείχαν πρέσσες, στοιχεία και άλλα τυπογραφικά αντικείμενα, στάλθηκαν με γαλλικό κυβερνητικό πλοίο και έτσι θα περιορίζονταν τα έξοδα μεταφοράς.³ Ο Κυβερνήτης καθυστέρησε να απαντήσει και ο Ambroise Firmin Didot επανέρχεται στις 11 Αυγ. 1830, για να ρωτήσει αν έφθασαν καλά όσα στάλθηκαν αλλά κυρίως για να ζητήσει την έγκαιρη εξόφλησή τους, γιατί λόγω των μεγάλων, όπως γράφει, γεγονότων που συνέβησαν στη Γαλλία, δηλαδή της Ιουλιανής Επανάστασης, οι εμπορικές υποθέσεις είναι δύσκολες.⁴ Τα ίδια επαναλαμβάνει και με νέα επιστολή του της 13 Οκτωβρίου 1830 για να τονίσει πάλι την αναγκαιότητα της γρήγορης εξόφλησης αφού τα πολιτικά γεγονότα στη Γαλλία κατέστησαν πολύ δύσκολες τις εμπορικές υποθέσεις, ακόμα και στους πιο ισχυρούς οίκους.⁵

Ο Καποδίστριας θα δικαιολογήσει την καθυστέρηση γιατί ο Αποστολίδης ναί μεν παρέλαβε το σταλέν τυπογραφικό υλικό, αλλά παραβάλλοντάς το με τον τιμοκατάλογο των Didot διαπίστωνε ότι αντικείμενα που σημειώνονταν ως νέα βρέθηκαν χρησιμοποιημένα και διορθωμένα και μερικά έλειπαν τελείως.⁶ Σχετικά με τις παρατηρήσεις του Αποστολίδη,

2. Γ. Αποστολίδης (Αίγινα) προς [Firmin Didot] (Παρίσι), 22 Αυγ. 1829, έντυπο, γαλλικά: ό.π., φακ. 73 (βλ. ειχ. 1).

3. Ambroise Firmin Didot (Παρίσι) προς Ι. Καποδίστρια, 20 Απριλίου 1830, πρωτότυπο, γαλλικά: ό.π., φακ. 320.

4. Ambroise Firmin Didot (Παρίσι) προς Ι. Καποδίστρια, 11 Αυγούστου 1830, πρωτότυπο, γαλλικά: ό.π., φακ. 320.

5. Ambroise Firmin Didot (Παρίσι) προς Ι. Καποδίστρια, 13 Οκτωβρίου 1830, πρωτότυπο, γαλλικά: ό.π., φακ. 73. (βλ. ειχ. 2).

6. Ι. Καποδίστριας (Αίγινα) προς Firmin Didot (Παρίσι), 15/27 Σεπτ. 1830

ο Ambroise Firmin Didot απάντησε στον ίδιο και ισχυρίστηκε ότι όσα έστειλε, υπολογίστηκαν ακριβώς στον λογαριασμό και ότι προτιμά να αποστείλει δωρεάν ό,τι χρειάζεται η ελληνική κυβερνητική τυπογραφία, παρά να αλλάξει τον λογαριασμό, ο οποίος έγινε με μια δίκαιη τιμή και όπως έπρεπε από ένα μέλος του φιλελληνικού κοιμιτάτου.⁷

Στις αρχές του 1831 και καθώς, όπως θα αναφερθεί σε λίγο, ο Καποδίστριας είχε εξοφλήσει μέρος της οφειλής, ο Ambroise Firmin Didot στέλνει συμπληρωματικό υλικό και τα 1000 αντίτυπα των ελληνικών πινάκων για τη στοιχειώδη εκπαίδευση. Σημειώνει επί πλέον ότι τώρα που με τον νέο της εξοπλισμό η κυβερνητική τυπογραφία έχει δείξει ότι μπορεί να τυπώνει φροντισμένα έργα, ίσως είναι ωφέλιμο να της προσφερθούν κάποιες επί πλέον δυνατότητες. Της προσφέρει έτσι δωρεάν τα τεχνικά μέσα ώστε να τυπώνει χωρίς τον κίνδυνο παραποίησης τις λέξεις ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ σε διαβατήρια κλπ. έγγραφα του κράτους. Στέλνει επίσης μελάνι κόκκινο και μαύρο. Και παρακαλεί να γίνουν δεκτά και 70 από τα καλύτερα τυπογραφικά τους κοσμήματα. Αποστέλλονται τέλος και έργα που μπορεί να είναι χρήσιμα στην ελληνική διοίκηση και στο βιβλιομπόριο.⁸

Η σταδιακή εξόφληση έγινε με ποικίλους τρόπους. Ένας από αυτούς ήταν η χρησιμοποίηση ποσού που είχε κατατεθεί από το Ελληνικό Κομιτάτο της Γενεύης για την εκπαίδευση των νέων Ελλήνων. Ο Καποδίστριας θεώρησε ότι το νέο τυπογραφικό υλικό που θα αγοραζόταν από τους Didot εντασσόταν στους στόχους των δωρητών, αφού θα τυπώνονταν με αυτά βιβλία και μάλιστα πιο σημαντικά και χρήσιμα και για τα ανώτερα σχολεία. Επιπλέον, με την ύπαρξη ενός τυπογραφικού

(βλ. εικ. 3) και 5/17 Οκτ. 1830, σχέδια, γαλλικά: ό.π., φακ. 73. Σε χωριστό φύλλο, στον ίδιο φάκελο, υπάρχει σημείωμα (χωρίς χρονολογία, στα γαλλικά) του Γ. Αποστολίδη για τις ελλείψεις και τη μη καλή κατάσταση του τυπογραφικού υλικού που έστειλαν οι Didot. Η Νικολέττα Ζυγούρη στη μεθοδική μελέτη της («Τα τυπογραφικά πιεστήρια του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου», *Τεκμήρια Ιστορίας. Μονογραφίες, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα 2016*, σ. 35-54), ταύτισε το αποκείμενο στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο αμερικανικό πιεστήριο με αυτό που τελικά οι Didot έστειλαν, υιοθετώντας την πρόταση του Αποστολίδη να προτιμηθεί από τα παραγγελλθέντα μεταλλικά ένα αμερικανικό λόγω της μεγαλύτερης σταθερότητάς του (βλ. εικ. 5). Επαλήθευσε μάλιστα, παρατηρώντας το, ότι πράγματι ήταν «χρησιμοποιημένο και ξαναμονταρισμένο» (Νικολέττα Ζυγούρη, *ό.π.*, σ. 46-47).

7. Ambroise Firmin Didot (Παρίσι) προς Ι. Καποδίστρια, 21 Νοεμβρίου 1830, πρωτότυπο, γαλλικά: ό.π., φακ. 320.

8. Ambroise Firmin Didot (Παρίσι) προς Ι. Καποδίστρια, 2 Φεβρουαρίου 1831, πρωτότυπο, γαλλικά: ό.π., φακ. 320.

NOTE d'une fonte nouvelle et usuelles d'Imprimerie, que M. F. DIDOT est chargé de faire fonder et fournir au Gouvernement Grec.

Caractères du 18 points Grec		à feuilles d'impression in 8°	
id. du 18	« «	2	id. (de la belle édition de Tyrée).
id. du 14	« Romain	3	id. même ail et corps que le Grec du 18.
id. du 12	« Grec	3	id.
id. du 10	« Romain	3	id.
id. du 8	« Grec	7	id.
id. du 6	« Romain	3	id.
id. du 6	« Italique	4	id.
id. du 6	« Grec	3	id. et une feuille d'Italique.
id. du 6	« Romain	1	id. et pour une casse d'Italique.

Caractère (Anglais) du 18 un petit assortiment pour des Passports.
id. du 12 ou 16 id. pour des Circulaires.

Un bon assortiment de *Capitales grasses*, sur le corps du 8, 11, 14 et 18 Grec. M. Didot fera graver et fonder les lettres Γ, 3, Θ, Ξ, Η, 2, Φ, Ψ, Ω. L'Y Romain peut servir pour Y grec.

Un assortiment complet pour des ouvrages de *Mathématique*, avec les casses ou caseaux nécessaires étiquetés! Un assortiment de *Grosses Capitales* grecques et françaises pour titres et affiches. M. Didot nous enverra aussi un petit assortiment de *Capitales ombrees*.

Si M. Didot a déjà frappé le caractère grec du 11 que M. Haas a gravé, il nous en enverra 3 ou 7 feuilles. Un bon ass. rimant de *Caractères en fonte, Filots, Filots anglets, Interlignes, Accollades, Clacettes en fonte, etc. Fagettes*, (Voir la feuille d'Épreuve N° 6), les N° 114, 115 et autres que M. Didot choisira dans d'autres épreuves.

Petites vignettes corps 7, le N° 134.
idem 9, 139, 130, 134, 135.

Lignes ornées, Perles etc.
Flouons, les N° 164, 167, 168, 173, 175.
idem. (Voir Pl. d'épreuve N° 8), les N° 190, 194, 198, 201, 204, 206, 207, 209, 210 215, 218, 219, 222, 224
idem du Mr. DUROUCHAIL graveur en bois, rue des Grands-Augustins, N° 27. (Voir sa nouvelle collection de 1827).

N° 13 de la collect., le fleurin N° 385, 387, 390:
• 13 id. id. • 413, 414.
• 14 id. id. • 435, 437, 447.
• 15 id. id. • 483, 493, 499.
• 38 id. id. • 951, 952.
• 30 id. id. • 985 et autres étiquettes pour les lunettes.
• 14 id. id. • 990, 1004, 1006.

8 *Flouons* portati le *Pezze*, emblème de notre gouvernement; les 4 seront d'une plus petite dimension.
9 Presses à la Stanhope graves et bien solides, avec leur enciers pour balles et rouleaux. ROISERIE
10 Presse en bois, et à un coup, marbre et platine en fer. Casse pour le grec et le français, en proportion de la fonte et la grandeur du caractère. On fera 3 ou 3 Casse grecques de plus.

N. B. Si M. Didot juge que le mécanisme américain est plus solide, il fera faire l'une des deux. *American*.
Les parties des Presses qui s'usent le plus souvent, seront faites doubles. On emballera les Presses démontées, on mettra leur tympan en soie, et l'on nous enverra de plus soit pour les changer.

6 *Fraguettes* pour chaque Presse.
1 Presse pour presser le papier, et quelques cartons pour serrer des tête-de-lettre, circulaires, etc.
1 Presse à rogner.
8 paires de Chassis sur différens formats.
4 idem pour les Presses en bois.
4 idem petites Ramettes.4 Marteaux.
12 Pinceaux à corriger.
12 Pointes à corriger.
3000 Clous de balles.36 paires de Peintures.
12 Compositeurs de 4, 5, et 7 lignes du 11.
1 idem avec une échelle en p. typograph.
2 grands Compositeurs en bois.
1 Coup-pi à rogner les Interlignes
1 Bisotier pour faire les angles des filots.
6 Tourne-vis.
4 Soufflets pour les casses.

12 Galées simples in 11, in 8° et in 4°.
6 id. violon.
6 id. à coulisse in 4°.
6 id. id. grandes in folio.
12 Visorium.
12 Taquiers.
2000 Coins.

Un assortiment considerable de Biseaux de différens grandeurs et Réglettes de diff. largeur.
24 bois de Balles.
60 Peaux de chien.
6 Broses de sanglier.
200 livres Encre d'imprimerie.

6 id. id. Lithographique pour dessins de chez Mr. CHATELAIN, MOTTE.
15 id. id. id. pour écritures.
3 id. id. id. de conservation.
12 plumes en acier, et de l'acier pour en faire. On aura soin de les envelopper dans de la toile citée pour les préserver de la rouille pendant le trajet.

6 liv. Acide muriatique pur.
12 id. Essence de Terébenthine bien distillée.
— Matière pour les rouleaux d'imprimerie, et de haute graisse pour l'entretien des rouleaux.

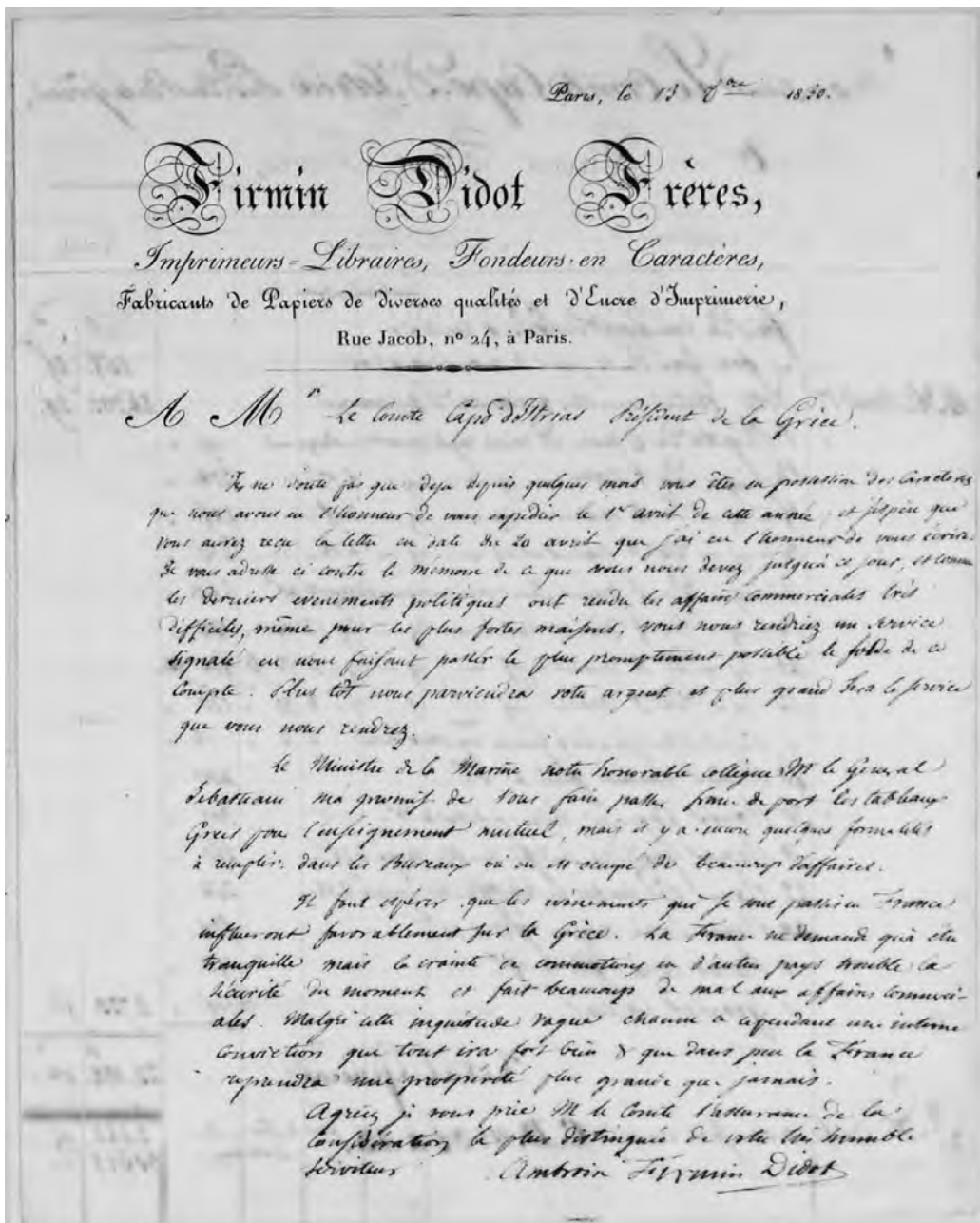
REMARQUES.
La proportion des sortes du caractère grec sera fondue d'après le modèle de la casse grecque, que je vous ai envoyée par l'intermédiaire de M. le Baron G. Méchain de Livourne.

Les capitales, qui forment le titre: ΕΑΒΗΚΗΘΙΑΤΕΙΑ seront fondues d'une quantité double, parcequ'elles sont employées souvent. Et en général, les lettres accentuées de haut-de-casse grecques non capitales, doivent être fondus d'avantages le double de ce qu'on fond ordinairement.

Comme le caractère Grec du 11 nous est d'une nécessité absolue, M. DIDOT est prié d'en faire fonder 3 ou 4 feuilles, au plutôt possible, et de nous les expédier avant l'autre commande.

Fait à ÉGÈNE, ce 22 Août, 1829.
Par votre Hve
G. APOSTOLIDES.
Direct. de l'Imprim. du Gouvernement.

Εικ. 1. Ο Γ. Αποστολίδης παραγγέλνει τυπογραφικό υλικό από τον οίκο Firmin Didot Frères, 22 Αυγ. 1829.

Εικ. 2. Επιστολή του Ambroise Firmin Didot (Παρίσι) προς Ι. Καποδίστρια, 13 Οκτωβρίου 1830.

2

M. Firmin Didot.

Nauplia le $\frac{15}{27}$ Sept 1830.

Mr Apollidas s'empare
 dans ce moment à débiter et
 à mettre en ordre les différents
 objets d'imprimerie que
~~_____~~ composaient les deux envois
 que vous avz bien voulu nous
 faire. ^{Jusqu'à ce} que ces opérations
 ne soient complètement achevées
 il m'est impossible de vous
 dire l'état ~~_____~~
~~_____~~ si toutes les
 fournitures indiquées dans
 la ~~_____~~ qui accompagne
 votre lettre du 11 Avril n'ont
 tout réellement pourvues,
 et dans quel état.

Cependant puisque vous
 Messieurs ~~_____~~
~~_____~~ touche le plus tôt possible
~~_____~~ le montant je m'empresse
 de vous ~~_____~~ ~~_____~~
~~_____~~ / son très H. Thémis
 L.C. de Genève une somme
 de fr.

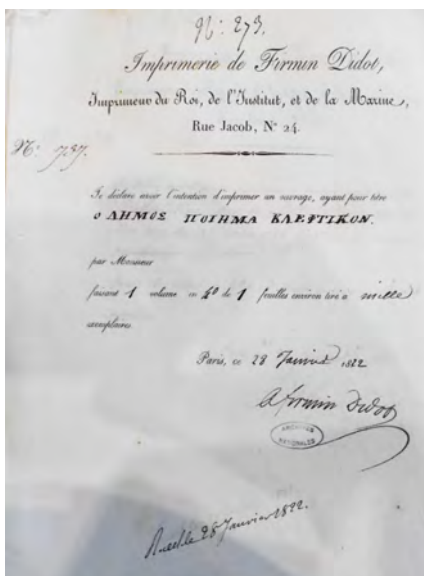
E. 11242. f. 6.

Par la lettre de change
 à jours de ce jour à
 10 jours de vue.

Εικ. 3. Σχέδιο επιστολής Ιω. Καποδίστρια (Αίγινα) προς Firmin Didot (Παρίσι), 15/27 Σεπτ. 1830.

Εικ. 4-5. Ο Α.Φ. Didot σε ώριμη ηλικία και το αμερικανικό πιεστήριο που οι Didot έστειλαν μετά από παραγγελία της Ελληνικής Κυβέρνησης (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Εικ. 6-7. Αιτήσεις των Didot για την έκδοση των «Στοχασμών του Κρίτωνος» (1819) και του «κλέφτικου ποιήματος» Ο Δήμος του Σπυριδώνα Τρικούπη (1822).

καταστήματος ευρύτερου και πιο οργανωμένου δημιουργούνταν οι προϋποθέσεις ώστε η Κυβέρνηση να τοποθετήσει εκεί ως μαθητευόμενους νέους μαθητές του Ορφανοτροφείου για να εκπαιδευτούν στην τέχνη της τυπογραφίας.⁹ Κάποιες ωστόσο συναλλαγματικές που στάλθηκαν στους Didot δεν πληρώθηκαν από τους οφειλέτες τους στη Μασσαλία.¹⁰ Οι Didot πάντως έσπευσαν να ευχαριστήσουν τον Καποδίστρια επειδή ανταποκρίθηκε στην παράκλησή τους να μην καθυστερήσει την εξόφληση των οφειλομένων την περίοδο που λόγω της των πολιτικών αλλαγών στη Γαλλία είχε μειωθεί ο κύκλος των εργασιών τους.¹¹

Είναι σαφές από τα παραπάνω ότι η φροντίδα του Καποδίστρια να δημιουργήσει ένα καλά εξοπλισμένο κυβερνητικό τυπογραφείο που θα μπορούσε να εκδίδει στα ελληνικά και γαλλικά την επίσημη εφημερίδα και άλλες εκδόσεις, κυρίως εκπαιδευτικές, εντάσσεται στη γενικότερη πολιτική, που συστηματικά εφάρμοσε, για τον έλεγχο των όσων συνέβαιναν στο υπό σχηματισμό νέο κράτος. Κυρίως τον απασχολούσε ποια εικόνα θα σχημάτιζαν οι ξένοι και ιδιαίτερα οι τρεις προστάτιδες δυνάμεις για τη χώρα και τον Κυβερνήτη της. Με το επιχείρημα ότι αν η εικόνα αυτή θα ήταν αρνητική, θα βλάπτονταν τα συμφέροντα της χώρας, εμπόδιζε ή κατέστειλε κάθε απόπειρα να εκδοθεί μη ελεγχόμενη εφημερίδα. Τα παραδείγματα των εφημερίδων *Η Ηώς* του Εμμ. Αντωνιάδη και *Ο Απόλλων* του Αναστάσιου Πολυζωΐδη είναι ενδεικτικά. Ο πρώτος μπόρεσε να κυκλοφορήσει λίγα φύλλα πριν αναγκασθεί να σιωπήσει. Ο δεύτερος εμποδίστηκε στην αρχή του εγχειρήματός του και καταφεύγοντας στην Ύδρα θα καταστήσει την εφημερίδα του το κατ' εξοχήν όργανο της αντιπολίτευσης κατά του καποδιστριακού καθεστώτος.

Δεν εκπλήσσει επομένως το ότι ο Καποδίστριας, παραγνωρίζοντας μια πλειάδα δοκιμασμένων μέσα στο 1821 εφημεριδογράφων, ζητούσε, μεταξύ των άλλων, από τον Didot και έναν νέον άνθρωπο για τη σύνταξη μιας εφημερίδας.¹² Φαίνεται ότι είχε απογοητευτεί από τον Γ. Χρυσίδη ο

9. Ι. Καποδίστριας (Αίγινα) προς Firmin Didot (Παρίσι), 15/27 Σεπτ. 1830, σχέδιο, γαλλικά και Ι. Καποδίστριας προς Hentch & C. (Γενεύη), [15/27 Σεπτ. 1830], σχέδιο, γαλλικά, ό.π., φακ. 73.

10. Ambroise Firmin Didot (Παρίσι) προς Ι. Καποδίστρια, 2 Φεβρουαρίου 1831, πρωτότυπο, γαλλικά: ό.π., φακ. 320.

11. Ambroise Firmin Didot (Παρίσι) προς Ι. Καποδίστρια, 21 Νοεμβρίου 1830 και 10 Σεπτεμβρίου 1831 πρωτότυπα, γαλλικά: ό.π., φακ. 320· Ι. Καποδίστριας (Ναύπλιο) προς Didot (Παρίσι), [8/20 Ιουνίου 1831], σχέδιο, ό.π., φακ. 73.

12. Ambroise Firmin Didot (Παρίσι) προς Ι. Καποδίστρια, 20 Απριλίου 1830, πρωτότυπο, γαλλικά: ό.π., φακ. 320.

οποίος, μετά την παραίτηση του Θ. Φαρμακίδη τον Ιούνιο του 1827, είχε αναλάβει την έκδοση της *Γενικής Εφημερίδος της Ελλάδος*.¹³ Του έγραψε τον Απρίλιο του 1828: «Αν ακολουθούσε αυστηρά τις οδηγίες που του είχε δώσει, δεν θα είχε αναγκαστεί να εντάξει στην εφημερίδα ένα αναιρετικό άρθρο, το σχέδιο του οποίου στα γαλλικά επισυνάπτεται. Σε αυτό ο Καποδίστριας αντέκρουε απόψεις που ο Ιταλός Antoine Magnos διατύπωσε στον αρ. 25 της *Γενικής Εφημερίδος* σχετικά με τη φύτευση γεωμήλων στην Αίγινα. Επαινούσε, αντίθετα, τον ζήλο και τις γνώσεις του Stevenson. Η επιστολή του Καποδίστρια προς τον Χρυσίδη τελείωνε με τη φράση ότι τον συγχωρεί αυτή τη φορά, αλλά να είναι προσεκτικός.¹⁴ Ως αντικαταστάτη του Χρυσίδη όρισε τον Αποστολίδη, που μόλις είχε έλθει στην Ελλάδα από τη Γαλλία, έχοντας μαθητεύσει ως τυπογράφος στους Didot, ενώ παράλληλα ο στενός του συνεργάτης Ανδρέας Μουστοξύδης ορίστηκε επιστάτης της κυβερνητικής τυπογραφίας. Αλλά και πάλι δεν ήταν σίγουρος για τα γραφόμενα και επέμενε να γνωρίζει τι θα καταχωριζόταν ιδιαίτερα για θέματα που θα διαβάζονταν στο εξωτερικό. Αυτά δημοσιεύονταν στην γαλλική εκδοχή της *Γενικής Εφημερίδας*, τον *Courrier de la Grèce*. Είναι ενδεικτικά όσα υποδείκνυε στον Μουστοξύδη να κάνει για να αποφευχθεί κριτική για την κυβερνητική πολιτική και τι θα έπρεπε να προβάλλει για να φανεί η πρόοδος της χώρας και η φροντίδα της για τα ορφανά.¹⁵

13. Αικατερίνη Κουμαριανού (επιμ.), *Ο Τύπος στον Αγώνα*, τ. Α', Αθήνα, Ερμής (Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη), 1971, σ. οα'.

14. Ι. Καποδίστριας (Ναύπλιο) προς Γ. Χρυσίδη (συντάκτη της *Γενικής Εφημερίδος*), 14/26 Απριλίου 1828, σχέδιο, γαλλικά: ό.π., φακ. 54.

15. Ι. Καποδίστριας (Ναύπλιο) προς Μουστοξύδη, 28 Οκτωβρίου 1829, σχέδιο, γαλλικά: ό.π., φακ. 169: Αποστέλλει συνημμένα παραρτήματα για το επίσημο τμήμα της εφημερίδας [*Le Courrier de la Grèce*]. Ο Μουστοξύδης θα επιλέξει όσα πρέπει να δημοσιευτούν. Δεν πιστεύει ότι πρέπει να δημοσιευτεί το σχετικό με τους τυπογράφους διάταγμα γιατί η εφημερίδα της Σμύρνης θα χαρακτηρίσει τον Μουστοξύδη λογοκριτή και ότι στερεί από τους Έλληνες την ελευθερία του Τύπου. Βλ. και Ι. Καποδίστριας (Ναύπλιο) προς Μουστοξύδη, 13/25 Νοεμβρίου 1829, σχέδιο, γαλλικά: στο ίδιο: Έλαβε τρία αντίτυπα του πρώτου φύλλου της εφημερίδας και τον ευχαριστεί πολύ. Είναι τέλεια και ελπίζει ότι στη συνέχεια η εφημερίδα αυτή θα γίνει πιο ενδιαφέρουσα. Το τμήμα που θα αποβεί πιο χρήσιμο για την Ελλάδα στο εξωτερικό αφορά τη δημόσια εκπαίδευση. Να ενσωματώσει στην εφημερίδα την υπόθεση των τεσσάρων ορφανών που έγιναν δεκτά στη Στρατιωτική Σχολή. Να καταχωρηθούν επίσης δωρεές βιβλίων και οι δωρητές... Μόλις οι πολιτικοί διοικητές κάνουν τις αναφορές τους, θα αναφερθούν τα σχολεία που συστήθηκαν και λειτουργούν. Θα γράψει για την εφημερίδα μια διπλωματική ανακοίνωση. Πρόκειται για ένα μήνυμα στη Γερουσία με το οποίο ανακοινώνει τη αναχώρηση των γαλλικών στρατευμάτων και την αποστολή από τον Eynard 700.000

Αυτά για τα τυπογραφικά. Ας δούμε όμως και κάποια άλλα σημεία αυτής της αλληλογραφίας. Ο Καποδίστριας είχε συμβουλευθεί τους Didot να ιδρύσουν τυπογραφείο και βιβλιοπωλείο στην Ελλάδα. Στα μέσα περίπου του 1829 ο Ambroise Firmin Didot, γράφοντας εκ μέρους του γαλλικού φιλελληνικού κοιμιτάτου, ζητά τη συμβουλή του Καποδίστρια για ένα σχέδιο να ιδρυθεί στην Ελλάδα βιβλιοπωλείο όπου να μπορεί κάποιος να βρει όσα βιβλία κρίνει απαραίτητα. Χρειαζόταν ωστόσο να γνωρίζει:

Αν ο Καποδίστριας έκρινε κατάλληλη τη στιγμή για την εφαρμογή του σχεδίου. — Σε ποια πόλη θα μπορούσε να εγκατασταθεί το βιβλιοπωλείο. — Σε ποιόν θα μπορούσε να εμπιστευθεί τη διεύθυνση. Ο Didot γνώριζε πολλούς Έλληνες που θα τους εμπιστευόταν πλήρως, όπως τους Κλονάρη, Αποστολίδη κ.ά., αλλά δεν ήταν ενήμερος για τη διαθεσιμότητά τους και την ικανότητά τους να διευθύνουν ένα βιβλιοπωλείο. Και ερωτούσε αν θα μπορούσε ένας ξένος που θα έστελνε ο Didot να αναλάβει κάτι τέτοιο. — Εάν θα βρεθεί κατάλληλος χώρος ή εάν θα μπορούσε η Κυβέρνηση να τους τον δώσει. Δεν ζητούσε τον Παρθενώνα ή τον ναό του Θησέα, αλλά ένα χαρέμι πασά η καλύτερα ένα τζαμί.

Ανέφερε επίσης ότι θα προσπαθούσε να επισκεφθεί ο ίδιος την Ελλάδα την άνοιξη του 1830, δεδομένου ότι θα μετέβαινε στη Νάπολη. Θα ήθελε να πραγματοποιήσει μια μεγάλη επιθυμία του, να ξαναδεί την Ελλάδα ελεύθερη και διοικούμενη από τον Καποδίστρια, αφού για πρώτη φορά την επισκέφθηκε όταν ήταν υπό τον τουρκικό ζυγό.¹⁶

Στη Νάπολη θα μετέβαινε για να επισκεφθεί μια χαρτοποιία που εκεί είχαν ιδρύσει οι Didot.¹⁷ Λίγους μήνες μετά συστήνει στον Κυβερνήτη ότι θα ήταν χρήσιμο με την πρώτη ευνοϊκή συγκυρία να επιχειρηθεί σε διάφορα σημεία της Ελλάδας η κατασκευή χαρτιού από ράκη. Έτσι, κάτι άχρηστο μπορούσε να μετατραπεί σε κάτι πολύτιμο και να απασχολεί πολλούς. Το εγχείρημα ωστόσο χρειαζόταν χρήματα και την κατάλληλη τοποθεσία. Θα μπορούσαν οι Didot, όταν ερχόταν η κατάλληλη στιγμή, να δώσουν τις απαραίτητες πληροφορίες, δεδομένου ότι είχαν την πιο

φράγκων από τα δικά του χρήματα. Αναμένει την απάντηση της Γερουσίας ώστε να δημοσιευθούν μαζί τα δύο κείμενα. Στην ελληνική εφημερίδα [*Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, 1827-1832] υπάρχουν και άλλες κυβερνητικές πράξεις που μπορεί να μεταφραστούν και διορθωθούν στα γαλλικά. Υποδεικνύει τα κατάλληλα άτομα που θα βοηθήσουν σ' αυτό.

16. Βλ. σημ. 1.

17. Ambroise Firmin Didot (Παρίσι) προς Ι. Καποδίστρια, χ.χ. [μέσα 1829]; ό.π., φακ. 320.

μεγάλη χαρτοποιία στη Γαλλία και είχαν κατασκευάσει μια άλλη, πιο εξελιγμένη, κοντά στη Νάπολη.¹⁸

Δεν θα ήταν πολύ τολμηρό να υποθέσουμε ότι οι Didot, πέραν από τον αναμφισβήτητο φιλελληνισμό τους, έβλεπαν στο νέο κράτος, όπως ήδη στην Ιταλία, μια ευκαιρία επένδυσης, με οικονομικούς όρους ασφαλώς καλύτερους (αξία γης, εργατικό δυναμικό κλπ.) από το αν την επιχειρούσαν στη Γαλλία. Η επένδυση αυτή θα εντασσόταν σε μια γενικότερη προσπάθεια γαλλικών και άλλων οικονομικών κύκλων, στους οποίους σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζε ο στενός φίλος τού Καποδίστρια J.-G. Eynard, να εκμεταλλευτούν, με αφορμή τον φιλελληνισμό τους και σε αντιπαλότητα με τους ανταγωνιστικούς Άγγλους, τα πλεονεκτήματα που παρείχε ένα μόλις δημιουργούμενο κράτος. Είχαν ωστόσο τονίσει ότι κάθε ενέργειά τους είχε ως προϋπόθεση την ύπαρξη τάξης στη χώρα και σταθερών θεσμών που ελπίζόταν ότι θα εγκαθίδρυε ο Καποδίστριας. Επειδή αυτοί οι όροι δεν προέκυψαν τελικά, δεν υπήρξε κάποια συγκεκριμένη ενέργεια όσο διαρκούσε το καποδιστριακό καθεστώς.

Οι Didot μπορεί να μην ίδρυσαν τελικά βιβλιοπωλείο στην Αίγινα ή το Ναύπλιο, έστειλαν ωστόσο, ύστερα από αίτημα του Αποστολίδη, ένα μεγάλο απόθεμα κλασικών γαλλικών βιβλίων που είχαν στην Κέρκυρα. Ανάμεσα σ'αυτά, όπως προκύπτει από τον σχετικό κατάλογο, είναι 50 αντίτυπα του Boileau, 50 του Ρακίνα, 25 του Μολιέρου κλπ. (εικ. 8).¹⁹ Στις 10 Σεπτεμβρίου ο Ambroise Firmin Didot έγραφε στον Καποδίστρια ότι για να ωφελήσει, ως προς τα γράμματα, τη νεότερη Ελλάδα, η οικογένειά του συνέλαβε από καιρό ένα σχέδιο και με ευχαρίστηση του προσφέρει το σχετικό αποτέλεσμα, τον πρώτο τόμο (1831) της νέας, ριζικά αναθεωρημένης έκδοσης του περίφημου λεξικού *Θησαυρός της Ελληνικής Γλώσσας/Thesaurus Graecae Linguae* του Henri Estienne. Στο λεξικό αυτό, τόνιζε ο Didot, η σύγχρονη ελληνική γλώσσα θα μπορούσε βρει λέξεις που θεωρούσε χαμένες.²⁰ Η επιστολή αυτή δεν θα βρει ζωντανό τον παραλήπτη της.

Μια τελευταία επισήμανση για το περιεχόμενο της αλληλογραφίας Καποδίστρια-Didot. Αφορά στα πολιτικά γεγονότα τόσο στην Ελλάδα όσο και στη Γαλλία και τις εκτιμήσεις τους από τους επιστολογράφους. Ο Ambroise Firmin Didot είναι εγκωμιαστικός για τον Καποδίστρια και

18. Ambroise Firmin Didot (Παρίσι) προς Ι. Καποδίστρια, 20 Απριλίου 1830, πρωτότυπο, γαλλικά: ό.π., φακ. 320.

19. Ambroise Firmin Didot (Παρίσι) προς Ι. Καποδίστρια, χ.χ. [μέσα 1829]; ό.π., φακ. 320.

20. Ambroise Firmin Didot (Παρίσι) προς Ι. Καποδίστρια, 10 Σεπτεμβρίου 1831, πρωτότυπο, γαλλικά: ό.π., φακ. 320.

την πολιτική που ακολουθούσε. Έγραφε πριν τα γεγονότα του Ιουλίου 1830 ότι μαθαίνουν νέα του από τον Eynard και παρακολουθούν με ενδιαφέρον όσα πραγματοποιεί προσπαθώντας να μετατρέψει τους κλέφτες και αρματολούς σε καλλιεργητές και τεχνίτες. Τόνιζε επίσης ότι ελπίζει να μπορέσει ξανά να δει την Ελλάδα, όπου τόσο καλά έγινε δεκτός άλλοτε, και να συναντήσει τον Καποδίστρια και να του εκφράσει τον θαυμασμό που αυτός και όλοι οι νόημονες άνθρωποι έχουν για τη συμπεριφορά του, την τόσο ευγενή και ανιδιοτελή.²¹

Η Ιουλιανή Επανάσταση προκάλεσε αλυσιδωτά γεγονότα στην Ευρώπη και μεταξύ άλλων έπληξε προσωρινά τις εμπορικές συναλλαγές και για αυτό, όπως είδαμε, ο Didot ζητά γρήγορη εξόφληση του τυπογραφικού υλικού που έστειλε στην Ελλάδα. Ωστόσο, έλπιζε ότι θα επικρατούσε σύνεση ώστε να αποφευχθεί τελικά ο εξωτερικός πόλεμος λόγω των επαναστάσεων στο Βέλγιο και την Πολωνία.²² Τελικά επικράτησε, όχι χωρίς αντιδράσεις, η πολιτική της μη στρατιωτικής εμπλοκής της Γαλλίας στις παραπάνω επαναστάσεις. Και ναι μεν η υπόθεση του Βελγίου διευθετήθηκε ειρηνικά, η πολωνική ωστόσο επανάσταση, που τόσο συγκλόνησε τους Γάλλους ώστε να προβούν σε κινήσεις αλληλεγγύης παρόμοιες με αυτές που είχαν δείξει υπέρ των επαναστατημένων Ελλήνων, καταπνίγηκε στο αίμα με την επέμβαση των Ρώσων. Έτσι τον Σεπτέμβριο του 1831 ο Didot σημειώνει ότι η ησυχία εδραιώνεται καθημερινά στη Γαλλία, η ανησυχία για πόλεμο διαλύεται, οι υποθέσεις του Βελγίου και της Πολωνίας πλησιάζουν στο τέλος τους και ελπίζεται ένα ευτυχές μέλλον τόσο για τη Γαλλία όσο και για την Ελλάδα.²³ Ο ίδιος εκτιμούσε ότι τα μεγάλα αυτά γεγονότα θα είχαν ικανοποιητική επιρροή στην Ελλάδα, δεδομένου ότι η συντελεσθείσα αλλαγή έφερε σχεδόν όλα τα μέλη του φιλελληνικού κοιμητηρίου στη Γαλλική Κυβέρνηση.²⁴

Ο Καποδίστριας, που είχε πληροφορηθεί πόσο είχε αυξηθεί το αντιρωσικό πνεύμα στη Γαλλία λόγω της επέμβασης των ρωσικών στρατευμάτων στην Πολωνία και λόγω της αποδέσμευσης των φιλελεύθερων ιδεών μετά την Ιουλιανή Επανάσταση, και ότι οι κατηγορίες του Κοραή

21. Ambroise Firmin Didot (Παρίσι) προς Ι. Καποδίστρια, 20 Απριλίου 1830, πρωτότυπο, γαλλικά: ό.π., φακ. 320.

22. Ambroise Firmin Didot (Παρίσι) προς Ι. Καποδίστρια, 11 Αυγούστου 1830, πρωτότυπο, γαλλικά: ό.π., φακ. 320.

23. Ambroise Firmin Didot (Παρίσι) προς Ι. Καποδίστρια, 10 Σεπτεμβρίου 1831, πρωτότυπο, γαλλικά: ό.π., φακ. 320.

24. Ambroise Firmin Didot (Παρίσι) προς Ι. Καποδίστρια, 13 Οκτωβρίου 1830 και 21 Νοεμβρίου 1830, πρωτότυπα, γαλλικά: ό.π., φακ. 73 και 320 αντίστοιχα.

και των άλλων αντικαποδιστριακών στο Παρίσι είχαν απήχηση σε πολλούς Γάλλους, σημείωνε τον Ιούνιο του 1831 στον Α. Didot ότι δεν τον πληροφορεί για τις ελληνικές υποθέσεις, μόνο τον παρακαλεί να μην κρίνει με βάση όσα γράφει η εφημερίδα της Σμύρνης, ο *Courrier de Smyrne*, και μερικοί τα επαναλαμβάνουν, γιατί, εκτός από κάποιους που έχουν τη γελοία αξίωση να γίνει και στην Ελλάδα ό,τι έγινε την «μεγάλη εβδομάδα» στη Γαλλία, το ελληνικό έθνος επί του παρόντος είναι ήρεμο και τολμά να πει ότι θα παραμείνει έτσι παρά τις προσπάθειες των ραδιούργων». ²⁵ Ο Α. Didot απάντησε λίγους μήνες μετά τονίζοντας ότι οι διατριβές του *Courrier de Smyrne* δεν επηρεάζουν πλέον του Γάλλους οι οποίοι δεν πιστεύουν πια τυφλά στις εφημερίδες, και ότι τα μέλη του ελληνικού κοιμητηρίου είναι πεπεισμένα για τη καθαρότητα των προθέσεων του Καποδίστρια, γνωρίζουν ότι θυσιάζεται για την ευτυχία της Ελλάδας και κατανοούν τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει. ²⁶

Ο Ambroise Firmin Didot θα επισκεφθεί τελικά την Ελλάδα το 1839. Το πλοίο που τον μετέφερε σταμάτησε στην Ερμούπολη. Στις λίγες ώρες που παρέμεινε στην πόλη, επισκέφθηκε τα τυπογραφεία της. Σημειώνω τι καταχωρήθηκε στον τοπικό τύπο:

Την δευτέραν, ήτοι την 20 του τρέχοντος έφθασεν ενταύθα εκ Μασσαλίας με το Γαλλικόν Ατμόπλοιον ο παρά τη Αγγλική Κυβερνήσει Ελληνικός Πρόεδρος Κ. Μ. Σούτσος μετά της οικογενείας του· αυθημερόν εκίνησε δια τας Αθήνας.

Με το αυτό ατμόπλοιον έφθασεν οικογενειακώς και ο Κ. Φιρμίν Διδότος εκ Παρισίων, όστις διενύνη και αυτός την αυτήν ημέραν δια τας Αθήνας. Μόλις επρόφθασε να επισκεφθή την πόλιν μας ολίγας στιγμάς. Το πρώτον το οποίον επεσκέφθη κατάστημα ήτο το Τυπογραφείον του Κ. Γ. Μελισταγούς, όπου έκαμε διαφόρους εις τους εργάτας, τους χύτας, τα πιεστήρια, τους στοιχειοθέτας κτλ. παρατηρήσεις· η χαρά του εφαινετο ζωγραφισμένη εις το πρόσωπόν του, βλέπων την εις ολίγους χρόνους εις την τέχνην πρόοδον των Ελλήνων. Ο Κ. Μελισταγός του επρόσφερε δώρον το εσχάτως εκδοθέν εκ των Πιεστηρίων του βιβλίον του Χωλού Διαβόλου, εκ του Γαλλικού μεταφρασθέν παρά του Κ. Ν.Ι. Σαλτέλη Κυδωνιέως, το οποίον εδέχθη με μεγάλην ευχαρίστησιν· ακολουθώς συνοδευθείς παρά του ιδίου Τυπογράφου Κ. Μελισταγούς

25. Ι. Καποδίστριας (Ναύπλιο) προς Didot, [8/20 Ιουνίου 1831], σχέδιο, γαλλικά: ό.π., φακ. 17.

26. Ambroise Firmin Didot (Παρίσι) προς Ι. Καποδίστρια, 10 Σεπτεμβρίου 1831, πρωτότυπο, γαλλικά: ό.π., φακ. 320.

επεσκέφθη τας λοιπάς δύο Τυπογραφίας, ήτοι του Κ. Παντελή και Κ. Πολυμέρη και επομένως το κατάστημα του Μουσείου, το οποίον αν και μικρόν και πτωχόν του προξένησεν όχι μικράν εντόπωσιν. Πόσην τιμήν ήθελε μας κάμει το κατάστημα τούτο, αν ελαμβάνετο μικρά φροντίς περί τούτου παρά των Εφόρων, ως καθείς ήλπιζε να ιδη κατ' αρχάς!²⁷

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

1. Αναζήτηση αρχειακού και άλλου υλικού στη Γαλλία για τους *Didot* Εντόπισα στα Archives Nationales τις δηλώσεις των τυπογράφων του Παρισιού στις γαλλικές αρχές για το ποιό βιβλίο επρόκειτο να τυπώσουν και σε πόσα αντίτυπα. Στάθηνκα στους *Didot* γιατί είναι γνωστή η σχέση τους με την Ελλάδα: σ' αυτούς τυπώνει πολλά του έργα ο Κοραής και άλλοι Έλληνες στη Γαλλία: ένας από αυτούς, ο Ambroise Firmin Didot, επισκέφθηκε την Ελλάδα πριν το 1821, το 1816-1817.²⁸ στον οίκο τους μαθήτευσαν Έλληνες τυπογράφοι. Διατρέχοντας τα έτη 1819-1834, εντόπισα πολλές τέτοιες δηλώσεις για ελληνικές εκδόσεις.

Εσεχώρισα, ενδεικτικά, δύο αιτήσεις σχετικά με την έκδοση των «Στοχασμών του Κρίτωνος» το 1819 και του ποιήματος του Σπυρίδωνα Τρικούπη «Ο Δήμος» του 1822 (βλ. παραπάνω, ειχ. 6-7). Όσα εντόπισα, τα κατέθεσα στην Πόπη Πολέμη για τις τυχόν προσθήκες στην «Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα».

Ελπίζω να αξιωθώ να κάνω μια έρευνα στα ίδια τα αρχεία του οίκου

27. *Ο Ερμής. Εφημερίς της νήσου Σύρου. Εμπορική, Φιλολογική και Επιστημονική*, έτος Β', αρ. 51-52 (Σύρα 25.2.1839). Για την παρουσία του Α.Φ. Didot στην Αθήνα, βλ. *Αιών*, αρ. 44 (1.3.1839).

28. [Ambroise Firmin-Didot], *Notes d'un voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817*, Paris, Typographie de Firmin Didot, χ.χ.. Βλ. και Άλκης Αγγέλου, «Το ταξίδι του Α.Φ. Didot στην Ελλάδα», Άλκης Αγγέλου, *Των Φώτων, Όψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, Αθήνα, Ερμής, 1988, σ. 319-328. Για τον σημαντικό ρόλο του οίκου Didot στην εξέλιξη της τυπογραφίας (διέθετε χυτήριο, τυπογραφείο, βιβλιοπωλείο, χαρτοποιία), η βιβλιογραφία είναι μεγάλη· βλ. ενδεικτικά: Eugène Piton (ψευδώνυμο του Dupériel Sainte-Marie), *Famille Firmin-Didot*, Παρίσι 1856· *Essai typographique et bibliographique sur l'histoire de la gravure sur bois, par Ambroise Firmin-Didot, servant d'introduction aux «Costumes anciens et modernes» de César Vecellio*, Παρίσι, A. Firmin-Didot, 1863· *Les Didot. Trois siècles de typographie et de bibliophilie 1698-1998*, catalogue de l'exposition présentée à la Bibliothèque historique de la Ville de Paris, texte de André Jammes et Francis Courbage, Παρίσι 1998· Catalogue de l'exposition *Les Didot, imprimeurs de l'Institut de France*, Bibliothèque de l'Institut, 12 septembre - 15 décembre 2005, fichier pdf.

Didot, που σώζονται, και να βρω εκεί, μεταξύ των άλλων, περισσότερα στοιχεία για το πιεστήριο που με προτροπή του Α. Κοραή ο Firmin Didot είχε δωρίσει στους μαχόμενους Έλληνες και σ' αυτό τυπωνόταν στην Ύδρα *Ο Φίλος του Νόμου*.²⁹

2. Θα προσθέσω ένα τελευταίο τεκμήριο από το αρχείο Καποδίστρια. Έναν έντυπο κατάλογο στα ελληνικά με χειρόγραφες συμπληρώσεις, που τον Φεβρουάριο του 1832, λίγο πριν την πτώση της Κυβέρνησης Αυγουστίνου Καποδίστρια συνέταξε ο Γ. Αποστολίδης. Φέρει τον τίτλο «Κατάλογος των εργατών της εν Αιγίνη Εθνικής Τυπογραφίας και του μηνιαίου μισθού αυτών κατά τον Φεβρουάριον του 1832 Έτους». Καταγράφεται εκεί ο μηνιαίος μισθός όλου του προσωπικού της κυβερνητικής τυπογραφίας: του διευθυντή, του «πρώτου», του διορθωτή, 6 στοιχειοθετών, 3 πιεστών, 4 αρχαρίων, ενός αρχάριου πιεστή, 2 δοκίμων.³⁰ (βλ. εικ. 9).

SUMMARY

Christos Loukos, *New evidence for the Greek typography of the period 1828-1832. The correspondence between the President John Capodistrias and the printing house Firmin Didot Frères*

Using the unpublished correspondence between the President John Capodistrias and the printing house Firmin Didot Frères, notably the Ambroise Firmin Didot, new evidence is presented on how and with what material the Government Printing was equipped. It is underlined that Capodistrias' care to control what was published in Greece was a part of his centralized policy. Emphasis is given in the intention of A. F. Didot to establish a bookstore in Greece and in his advice for the creation of a paper mill in it. Both the correspondents comment on political events in Greece (mainly the acts of the opponents to the Greek Government's policy) and on the changes occurred in France by the July Revolution.

29. Βλ. Αικατερίνη Κουμαριανού, *ό.π.*, σ. ζδ'.

30. Γ. Αποστολίδης Κοσμητής (Αίγινα), *κατάλογος*, 29 Φεβρουαρίου 1832, έντυπο με χειρόγραφες συμπληρώσεις, ελληνικά: *ό.π.*, φακ. 529. Παρόμοια σχετικά τεκμήρια ανιχνεύονται και σε άλλα αρχεία της Καποδιστριακής περιόδου.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ τών έργων των εν Αγίη Εθνική Τουρκοφίλως
καί τών μηνιαίων μεθόδων αὐτῶν κατά τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1832 ἔτους.

Αρ.	Ὄνομα καὶ ἐπίσημον	Ἐπὶ γράμμα	Ἀπὸ	Μέτρον	Μοδάς	Τὸ ἀπο- παιρῶν ἀριθμὸς	Τουρκοφί- λοι ἀριθμοί
1	Πρώτος ἀναγνώστης Κρητικῆς αὐθεντικῆς	Α	Παρίσι	4 1/2	2 1/2	100	100
2	Ἄλιον βιβλίον					100	100
3	Ἀγίως Κρητικῆς	Β				100	100
4	Ἀναστάσιος Νικολαΐδης	Α				100	100
5	Ἰωάννης Μ. Σπυρίδης	Β				100	100
6	Παναγιώτης Δημάδης	Γ				100	100
7	Ἀχιλλεὺς Ἀχιλλοπούδης	Δ				100	100
8	Ἐπιφάνιος Δημάδης	Ε				100	100
9	Ἀναστάσιος Τυφίτης	Σ				100	100
10	Ἀναγνώστης Κρητικῆς	Α				100	100
11	Ἰωάννης Τυφίτης	Β				100	100
12	Μέτρον βιβλίου					100	100
13	Παναγιώτης ἀναγνώστης	Α				100	100
14	Ἀναγνώστης Κρητικῆς	Α				100	100
15	Ἰωάννης Παναγίτης	Β				100	100
16	Ἀναγνώστης Κρητικῆς	Α				100	100
17	Μέτρον βιβλίου					100	100
18	Παναγιώτης ἀναγνώστης	Α				100	100
19	Ἀναγνώστης Κρητικῆς	Α				100	100

Χ. Λούκος
1832

Εικ. 9. «Κατάλογος τών εργατῶν τῆς εν Αγίη Εθνική Τουρκοφιλίας [...] κατά τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1832 ἔτους».

Νέοι τοῦ βίου γιν. κ. Π. Π. Π. Π. Π.
Παναγιώτης ἀναγνώστης Κρητικῆς αὐθεντικῆς
καὶ τῶν μηνιαίων μεθόδων αὐτῶν κατά τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1832 ἔτους.

10	Ἀναγνώστης Κρητικῆς	Α	Παρίσι	4 1/2	2 1/2	100	100
11	Ἰωάννης Μ. Σπυρίδης	Β				100	100
12	Παναγιώτης Δημάδης	Γ				100	100
13	Ἀχιλλεὺς Ἀχιλλοπούδης	Δ				100	100
14	Ἐπιφάνιος Δημάδης	Ε				100	100
15	Ἀναστάσιος Τυφίτης	Σ				100	100
16	Ἀναγνώστης Κρητικῆς	Α				100	100
17	Ἰωάννης Τυφίτης	Β				100	100
18	Μέτρον βιβλίου					100	100
19	Παναγιώτης ἀναγνώστης	Α				100	100
20	Ἀναγνώστης Κρητικῆς	Α				100	100
21	Ἰωάννης Παναγίτης	Β				100	100
22	Ἀναγνώστης Κρητικῆς	Α				100	100
23	Μέτρον βιβλίου					100	100
24	Παναγιώτης ἀναγνώστης	Α				100	100
25	Ἀναγνώστης Κρητικῆς	Α				100	100

Χ. Λούκος
1832

Εικ. 8. Κατάλογος κλασικῶν γαλλικῶν βιβλίων που οι Didot ἐπέστειλαν ως δῶρο, ὕστερα ἀπὸ αἴτημα τοῦ Γ. Αποστολίδη.

ΤΟΝ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟ ΠΕΜΠΤΟ ΤΟΜΟ
ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ ΜΝΗΜΩΝ ΓΙΑ ΤΟ
ΕΤΟΣ 2016 ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΕ Ο ΧΡΗΣΤΟΣ
ΛΟΥΚΟΣ. ΤΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΚΑΙ ΤΙΣ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΤΙΣ ΕΚΑΝΑΝ
ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΛΟΓΩ ΑΧΡΗΜΑΤΙΑΣ ΤΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΤΗΣ
ΕΜΝΕ. ΓΙΑ ΤΟΝ ΙΔΙΟ ΛΟΓΟ ΤΗ ΣΕΛΙΔΟ
ΠΟΙΗΣΗ ΤΗΝ ΕΚΑΝΕ Ο ΓΙΑΝΝΗΣ
ΚΟΚΚΩΝΑΣ. ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΕΙΝΑΙ ΤΑ GREEK 90, 91
ΚΑΙ 92 ΤΗΣ ΜΟΝΟΤΥΠΕ ΚΑΙ ΤΑ ΛΑ
ΤΙΝΙΚΑ ΕΙΝΑΙ ΤΑ LINO TYPE DIDOT
ΕΝΟΠΟΙΗΜΕΝΑ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΧΡΟΝΙΑ
ΜΕ ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ UNICODE ΑΠΟ
ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΚΟΚΚΩΝΑ ΚΑΙ ΤΟΝ
ΓΙΩΡΓΟ ΜΠΩΚΟ. ΤΟ ΕΞΩΦΥΛΛΟ
ΤΟ ΣΧΕΔΙΑΣΑΝ Ο ΜΕΛΕΤΗΣ ΛΟΥΚΟΣ
ΚΑΙ Ο ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ. ΤΥΠΩΘΗΚΑΝ
180 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΣΤΟ ΑΛΦΑΒΗΤΟ ΑΡΧΕΣ
ΙΟΥΛΙΟΥ ΤΟΥ '17

